

Респондент 1. (вік на момент запису інтерв'ю 75 років)¹

Респондент 2. (вік на момент запису інтерв'ю 61 рік)

Хто записав: виконавчий директор проекту «Сільські громади Чернігівщини в умовах війни та окупації: Досвід виживання і боротьби» Олександр Кривобок

Дата запису: 16 лютого 2023 р.

Місце запису: село Припутні Ічнянської ОТГ Чернігівської області².

Спосіб проведення інтерв'ю: аудіозапис на диктофон.

Респ. 2: Да, мене [під дулом] автоматом з погребя теж. Я вже тоді не боялася ни смерті нічого, сиділа в погребі. Чотири години в погребі, чоловік побіг на пункт спостереження, завжди він бігав, а мене залишив дома, а я вже ж чую що в селі тарабанить, а ми в центрі села.

Респ. 1: Да який гул був страшний.

Респ. 2: А я тільки з церкви пришла, обідать сіла. Вдяглася бистренько і в погреб, а погреб не в своєму дворі, а в нас там сусідчин ще двір є, і там погреб глибший, думаю ну там, ну ми ж не думали, що вони зайдуть. Я там сиділа на картоплі ж холодно, годин дві-три-чотири, чую: чотири рази собака розривається, вони у нас у дворі, вони вже все повідкривали, вони вже все перерили були, я ж цього не знала. А потім уже так вечором, собака замовк, думаю уже все, поїхали, слава Богу. Відкриваються двері в погребі, а сонечко заходило, це у березні було, і мені отак світло. Я вилажу з картоплі, а погреб глибокий, я рачки, і автомат аж туди довгий отуди. Я рачки отак лізу по східцях, кажу: «Не убивай мене». Він один стоїть з автоматом: «Нет, нет, а што ви, никто вас.. а почему вы прячетесь?». Я кажу: «Тому що ми боїмось вас, ми ж уже начулися і Бучу і все, ми ж ховаємося». «Нет, нет, нет». І ото він мене привів у двір, там уже [було] все пооткривано, вони нашли посвідчення [...] чоловіка. «Где ваш муж?», я кажу: «Я не знаю, я тікала, й він десь тікав, я не знаю де він». Вже вони все оцю його папку.. в бардачку в машині повикідали вже з машини все. І їх уже в дворі купи стоять, я не знаю скільки чоловік ну вони.. І вони ж наче один одного ж не бачили, отак «Вот, братан, привет, ах ти живой», і отак. Вони з декількох, мабуть, були .. підрозділів, тому що вони один одного не зна.

---

¹ Персональні дані респондентів не вказано з міркувань безпеки.

² Примітка: село Припутні Ічнянської ОТГ знаходилось у зоні окупації та руху російських колон з 25 лютого по 31 березня 2022 року. Безпосередньо в селі російська колона перебувала з 30 на 31 березня, під час відступу з Лівобережної України.

І оце одна компанія вийде, ну один до мене як пристав. Такий, [оце] замітила червоні кеди у нього були, балаклава, і він такий низький, коренастий, чи калмик, чи бурят, ну не російський, і: «У тебя есть оружие». Я кажу: «Да де, ми вже пенсіонери, де воно в нас». «Ми у тебя нашли газовый балончик в доме. Ми зашли, дом уютный, тепло, яишница, и никого нет, вот ми ищем вас уже три часа и никого не найдем». Я кажу: «Я ховалася. А що мені тепер робить?». Вони перебігли, їх може чоловік п'ятдесят у дворі було: оце одні з автоматами забіжать, другі.. Мені якось було вже це.. я тільки думала про чоловіка, а коли сиділа у погребі, [то] весь час були автоматні черги, і він як побіг через город, думаю, його вбили, а там сваха в нас живе, він туди і [заховався]. Жила, вона теж утекла була. Йому гарно видно на трасу, й він то рахував скільки одиниць техніки. Думаю: це вже його убили, як він біг городами, його вже в живих нема. Дак я вже тільки думала, що його нема, оце вигляну на городи, сніжок отак лежить, ниде не видно його, все не видно його. Я кажу, а що мені тепер робить ввечері надходить, я кажу, боюсь. А поруч хата, вони вже там топлять, сусідка втекла, собак гладять, дві собаки овчарки такі вони вже, з погребя тягають усе. Я кажу: «А що мені робить? я боюсь рядом, поселилися ж отут, можна мені до сусідки?». «Да, да, да, может вас провести?». І ото він мене провів до сусідки, ми там переночували. Ну як переночували, під страхом просиділи, але ж що мені запам'яталось; і зараз часто згадую, один з тих він мабуть самий був.. рядовіший, чи як це по військовій частині назвуть?

Старшина, може, чи ні?

Респ. 2: Він такий був грязний, в нього вся одежа, весь одяг був закопчений, ото він чи танкіст, ну все я кажу «Боже». І він, до мене декілька раз його посилали, вони там курять, його посилають, а не, а він каже: «А как вас зовут?», я кажу: «Баба Ліда». «Нет, нет, ви на бабушку не похожи», я кажу: «Ну тьотя Ліда», «А еще как?» «Ну я вчителька була, Л. П.³». «Вот мне так нравится». І він мене весь час.. ну що я скажу про цього, як він дуже толерантно, й от «Лидия Петровна, а водички можно у вас?», я кажу: «Ну, воду беріть, у нас тільки колодязь там, беріть, ага, беріть». Дала ще йому відро, бо він прийшов з такою каструлькою, думаю, там стільки людей на скільки тиї [води], – буде бігать до мене. Тоді через трошки пришов: «А яичок?» А я нашла яйце, як вони мене ото вже вели, десь на дорозі куриця [знеслась], і отак у руці його зажала і ходила з ним весь час, як я його не роздавила. «А яічкі у вас є?», я кажу «є». Винесла, які всі були отам у тому, думаю хай хоть понаідаються, бо вони ж нам не дадуть спокою. «А хлебушок?», я винесла. «Так нет, Лидия Петровна, вы и себе одну оставьте». Я

---

³ Персональні дані респондента змінено з міркувань безпеки.

кажу «Не нада, не треба нічого мені». О, і він схотів зо мною виговоритися, як чи онук уже із, ну не знаю.

Респ. 1: Ага, з старшим.

Респ. 2: І він отак оглядається туди, а вони там курять, щоб же не чули. А я вже бачу, що він не.. не агресивний, дак кажу: «Що вас сюди привело?». «Да, у вас такое патриотическое село». Я кажу: «Любимо своє село, ми тут пенсіонери, трудимось, тихенько живем, але любимо свою землю, свою Україну», по українськи з ним. Він чи що, чи все розумів, але піддакував усе мені. Я кажу: «А чому ви оце прийшли до нас? От яка причина?». «Та, вот штото Зеленский там ваш пиликаєт». Я кажу: «Так при чому тут Зеленський, шо, і ваш пиликаєт і наш, а при чому тут люди», як почала розказувати, як розстріляли одних оце сусідів, кажу, троє діток. «Да, а кто расстрелял?». Я кажу: «Ваши». «Да? Ну это не харашо» - каже, а потом мені аж пошти шепче, каже: «Да, вот у меня молодая жена, вот родила сина, я ево не видел, а она [мне] говорит, шо я замуж вийду. Тебе там уб'є, я замуж вийду, так ти мені не нужен, як ти не бачиш як син росте, дак вот зачем мне такая родина, што меня послала убивать, а я не вижу как мой син растет». Оце так мені, і довго говорив, ага. А я кажу: «А ти хоть себе бачив? Лице твоє, ти хоть умийся», а в нього одні очі блищать, ну він видно чи танкист чи механік який, ну все на ньому, форма на ньому.

Респ. 1: У мене пооставались рукавиці у тому, просмалені лежали у кухні, видно шо танкісти, там же.

Респ. 2: А зайшовши же в хату, ну по.. все пооткривано, зашла в хату всі шухлядки, шо вони шукали, ну не знаю, все шо пооткривано, але нічого не взято. Абсолютно. У чоловіка була така військова, така тепла, він її ще й носив, дак ще й казав: «Ліда заховай».

Тілогрійка?

Респ. 2: Така вона, ну кофта така ото зелена, носять зараз військові, йому зять отдав, подарував, він її носив вона карманів багато, він ото в школу іде, там свисток, там ще шось. А перед [тим] ото як окупували нас, каже: «Заховай, бо це такій..».

Респ. 1: Одяг шо.

Респ. 2: Я не знаю з гарячки де його діла, а потім уже каже: «А де вона, я його не найду», вже всі лазейкі вишукала. Я кажу: «Може, вони його забрали». А потім уже дочка шось шукала, як Михайлик народився, дак найшла, я його десь так запхала, так шо нічого із хати нічого не взяли. «Вот яички у вас там», – но не їли.

Респ. 1: А у мене поїли. Оце корзинку виїли, а другу корзинку забрали з собою, бо рядом лежав кульок білий, дак і кулька немає, должно цеє, дак туди забрали, корзинка.

Респ. 2: Дак я цей кажу: «Шо мені робить, я так боюсь, так ото до сусідки», а [той]: «Напиши «люди» на заборе», то я нашла дитячу краску і пальцем написала і зараз іще.
«И никто к вам не приедет».

Респ. 1: Ну не заїхали, ото як люди написане було, ага.

Респ. 2: І правда ж, не заїхали.

Респ. 1: А то їхали не дивилися.

Респ. 2: Да

Респ. 1: Їхали, ніхто не відкривав ни ворота, нічого, прямо.. в мене в забор під'їхали під хату.

Респ. 2: А ти[і] ж, місяць жили; до нас поз'їзжались наші діти, наші внуки, ще вони й з Ніжина прихопили, думали в селі тут буде тихо-мирно, прихватили кумей із дівчинкою, нас десять чоловік.

Та ви шо. Оце в хаті тулилися?

Респ. 2: Нас десять чоловік у хаті, світла нема.

Респ. 1: Да, місяць не було.

Респ. 2: Бахає, вертольоти, літаки. Це в нас був страх і ужас, діти трусяться, серед ночі «бабах», ми всі.. Чогось тікали всі пид вішалку, вони бігали і туди і в погреб, а я кажу: «Ні, я нікуди не піду, шо буде, я з хати нікуди». Діти плачуть, собачка такий маленький, вони ото привезли, воно тіки бахнуло, вин уже на руки стриб – і до порога, уже тікати шоб. Пережили страшне. Не голодували правда, виживали. Пекли млинці, встаю серед ночі печу, думаю, встануть ото кава, чай, млинці є, молоко було. [Молоко] не приймали, люди давали, так просто давали, кефіру було повно, оце такого було, не голодували ни одного дня. Але коли хліба не було ото скільки днів, а потім привезли перший раз, і в кого дітки були, давали ще й по батону. Так два батони, а вони такі без упаковки з Прилук привезли, м'якусінські такі, а пахнуть у хаті! І це ж двоє онуків маленьких, один мий, Микита, а то Маша, у третій клас ходили. Посідали кожен отак, оце мені запам'яталась ця ще картина: по батону взяли за столом, один і другий. Я кажу: вам батони, нам нема дорослим. А вони не їдять, сидять і отако держать ті батони. Я кажу: «А чого ви їх не їсте, давайте вам поріжу», – «Вони так пахнуть, це такий запах». І вин мені і зараз часто згадує: «Бабо, я добрішого батона, ніж отоді, як ми були у вас, я добрішого не їв, як вони пахли». Так це ж скільки вони днів тільки

були без хліба, ну три-чотири, а потім стали староста в нас там, виїзжали до моста до того, там привозили, організовували, молодці, все було добре, не голодували.

Так, а на момент, коли вони зайшли в село, тоді їх, мабуть, уже їх не було, бо ви казали, що ви сама залишились?

Респ. 2: Діти, діти повиїзжали. Зять залишив машину в Дорогінці, їхав з Ніжина і вин, – уже їхали колони назустріч, – і вин уже не проїхав, і він у друга залишив у бабушки там машину, поставив на околиці Дорогінки, як їхать на Бакаївку. Аби знав, що вони тудою, бо машина гарна ж. І вони перший раз розстріляли колеса там, покрали з машини все те. А потім уже як вони уже ото там скаженіли в Дорогінці, стріляли по людях і в погребі, вони машину спалили, повністю спалили. І коли йому позвонили з Дорогінки, що «Валера, все, машину спалили, в нас таке в Дорогінці творять, і корів убивають і в людей стріляють». І вони зібрались, вивіз мій чоловік до мосту сюди своєю машиною, а потім їх з Парафіївки, вже його зятьова сестра в Парафіївці, їх виїхали забрали.

[перерва в запису]

Магазин⁴ кажуть зайшли розібрали.

Респ. 2: Оце ж в цей день, це було тридцятого березня, було Святого Олексія, і як ми були в церкві з чоловіком, була служба у нас. І потім ішли додому з церкви і говорять, що сьогодні привезуть гуманітарку в магазин, і ще так привезуть товар, хто що хоче куплять. Ага, ну і ми пішли додому, тож я так думаю: нажарю яєчок із салом, пообідаєм, не збирались іти, ми не ходили.

А ваших уже не було? Вже вивезли їх?

Респ. 2: Наших не було, оце дочка із сім'єю, із кумами з дітками повиїзжали ото раніше, а син із дружиною, а вона вагітна, тоже бідненька так натерпілась. І зараз дитятко отако як подивлюсь: підстрибує так само як вона, ото як бахне у хаті, – і вона ото так підстрибувала [*втирає сльози*]. Зараз і дитятко, оце чи двері, маленький Михайлик три місяці оце народився, зачатий у війну, у Харкові війна їх застала, вони теж тікали бідні, ми зустрічали їх у Пирятині аж, виїзжали у цей день, натерпілись. Так це дитятко так само оце зараз.

Да ви шо.

Респ. 2: Да, оце чи двері отак рипнуть, чи що у Ніжині вони зараз живуть, народилось сімнадцятого листопада хлопчик, так ми їх уже вивезли буквально за один день, як вони зайшли.

Респ. 2. Як ми їх вивезли, я не знаю щоб було якби ми їх ще не вивезли, син же ж, ну молодий, ну мало чого б якби там вони. Хоча вони в селі нікого не

---

⁴ Русизм, українською – крамниця.

трогали, нікого, так же ж слава Богу нікого не, ну не було таких, але ж ми залишились тільки удвох із чоловіком. І оце ж про цю гуманітарку, я кажу: та не підем ми по товар, у нас таке наче все є. І тут звонять моєму чоловіку, він був на зв'язку завжди, що ідуть колони, і ідуть колони, він одягнувся і пішов, ну а я собі. Бо ці колони ішли щодня по декілька разів на день, і ми вже звикли, ну гуркотить не так то далеко, но там кладбище, а ми так недалеко. Прогуркотіло там – він пощитав, то зять ходив, і внук ходив вісімнадцять років по черзі, там рахували, передавали, не знаю куди, то не моє діло було.

Респ. 2: А то, і він пішов, а я ще ж собі спокійно у хаті. І почула у цей час стугін, і такий не то що колони як раніше йшли, а то вже взагалі наче в нас десь за вікном, а вікно було відкрите, таке стугонить, і говор.. я вже зрозуміла, що вони в селі. О, а в цей час люди прийшли. А ще мій чоловік, коли сказали, що ідуть колони і стріляють, і дуже небезпечно, пішов до магазину і каже: «Люди добрі, розходьтесь, розходьтесь, бо все може бути». А у нас люди ж як? І прислів'я є: поки грім не вдарить - не перехреститься. Може хто й пішов, а в основному всі люди позалишалися там, масло і згущонку гуманітарку нам давали, а так привезли і яблучка, і вермишельку, і що там ще було не знаю. От, і вони як заїхали, і вони люди вже ж розбігалися хто куди, це ж у нас на кутку на моєму, хто в хліві, хто.. з усього села, хто де, ну ховались, хто по погребях уже як вони зайшли. А вони [росіяни] прямо не знаю якою то машиною, вони прямо заїхали в магазин, його пере.. оце все вивалили, бо магазин встигла продавщиця замкнута, це дружина ось старости, і втекли вони всі. А вони, .. от я кажу: «А для чого магазин розвалили?» – «А зачем он закрыт был?». Це треба [значить] їх зустрічати.

І вони в'їхали, розвалили, а там було ще масла, бо багато привезли гуманітарки. Вони згущонку позабирали.

Респ. 1: І масло забрали.

Респ. 2: Не все, бо мені кажуть: «Иди, у вас там в магазині масла полно, так иди там возьми». Я кажу: «Не треба мені масла». Воно валялось, вони брали таке що, ну банка закрита згущонка, а масло було розфасоване у кульочки, і скільки вони його думають з'їмо, і вже в дорогу вони тікали їхали. Дак масло: «Иди, масло там возьми». Кажу: та не треба мені масла. І ото в магазин вони в'їхали, вони його розвалили, двері входні, і так довго він довго і стояв, хто там ходив.. Може потім і наші там ходили, не знаю, бо ми на другий день.. Ой, а як ще мій чоловік найшовся. Я думала, його в живих нема, вже дітям позвонила, а його ніч не було, а він не може щоб мені, кажу, нічого ни позвонить і ни сказати: «Ліда, я там, хоч і ховаюся». От я йому звоню, а він поза зоною, я йому звоню, він поза зоною.

Респ. 1: А він откуда знає чи вони у тебе чи уже вийшли.

Респ. 2: Він думав, що мене вже в живих нема, бо коли вранці прийшов, каже, все пороскидане, хата відкрита, собачка скавулить, я каже, сів на порозі і плачу. Він думав, що мене вбили, а я у сусідив ночувала, а ми ж цього не знали. А він оце ж до свахі, хата там нежила, уже коли вони в село ввійшли, і він туди втік. А там хлів старий, сіно, каже, ну може вже піісят год йому, шелуха одна, він каже, я туди зарився, а вони вибили хвиртку.

Респ. 1: Там же танк доїхав, ну а чось далі не поїхав, розвернувся.

Респ. 2: Там не ночували, но каже по двору ходили: «Да наведено здесь никто не живёт», і зайшли в хлів, там де він. А там дошки отакі каже світяться, я й не дихав, я даже не дивився, щоб погляд мій вони не відчували. Вони каже надо мною отак у хліві походили, ну думає, зараз як бахнуть – і все. А потім і під піччю сидів, бо вони там цілу ніч діжурили. Вона якраз хата [о]так там получається на отшибі, теж ніч переніс страшне. Дак він думав, що мене вбили, бо ми патріоти тут села, й церкву починали українську, дак із нас починалося все.

Респ. 1: Ми ж першу в Черніговській області церкву відвоювали. Два роки воювали.

Респ. 2: Боролися і не скриваєм, і не скриваєм своїх отців, дак він думав, що вже хтось навів, ну як скрізь. Дак думав, що мене вже десь розстріляли, а я думала його вбили, ось так. А коли вже в сусідки вранці, коли вони встали іти танки, і всі йти не з села, а в село... А говорили, що вони [вийдуть], він оцей що мені про родіну казав «я вот, зачем мне», дак він каже: «Ми отступаем, нам приказ был отступать, ми уже должны быть...», де там він сказав мені вже завтра чи шо отам на кордон яке місто, «ми вже там должны бить». А тут вони їдуть у село, я кажу: «Боже мій, вони знову в село». І щитаєм, рахуєм, ми вже більше ста нарахували повз хату, бо то таке двигтить усе, гуде. Ми отаку щілинку зробили у шторі. Виявилось, що вони тут у центрі всі збиралися.

Респ. 1: Да, шикувалися.

Респ. 2: Да, а в нас село воно так розкидано, і вони шикувалися, і потім вони тут у центрі всі з'їзжались і почали виїжджати. І вони як почали виїжджати, дуже багато одиниць, ми з Валентиною Павлівною нарахували більше ста.

Респ. 1: Де, було двісті шійсят одиниць всяких. А, це круз вас, а ще ж їхали круз зупинку, круз нас отам.

Респ. 2: І стрільбище, і стільбище, а вони ж це ті шо в селі в нас ночували виїзжали, а до них приєднувались ті, що стояли в нас ще за селом місяць отам.

Респ. 1: Кадировці, кадировці..

Да ви шо.

Респ. 1: Да, кадировці їхали

Респ. 2: Да, кадировці їхали з-під Броварів, оці колони, вони всі їхали через наше село, і вже не по околиці села [як раніше], а їхали вони по центру, там де наша хата.

Респ. 1: Не так як заїжджали, боялися, щоб по селу ж не стрілятимуть, дак вони через центр села їхали.

Респ. 2: А тоді вже стріляли, вони так їхали стріляли.

Респ. 1: Куди попало.

Респ. 2: І оце ж ми ховаємося, а сусідки чоловік, і він нас оце: «Ідіть сюди, отут три стіни, ідіть сюди», а хата велика оце, і ми не знаєм куди бігаєм, і я так у вікно виглядаю - два мужчини ідуть з дороги у Феоктістови в двір, по сусідству двір, обидва низькорослих, обидва однаково отакого невеличкого [зросту], і вони пішли у двір, не наші люди. Я кажу: «Павловна, а хто то такі?», вона каже: «Да я не знаю». А де вони ділись ці люди, ми їх так і не бачили ці два мужчини, видно вони залишились: або дезертири, або десь вони ще спали да їх не забрали, не наші, не наші.

Респ. 2: Да, а тоді втекли десь.

Респ. 2: А де вони ділись ми не знаєм. І коли ми оціх чоловіків виглядали, де вони ділись, я дивлюсь: мій Саша з городу, іде мій чоловік. Я вискочила, а Павловна каже: «Боже, то твій Саша». А він іде отакій він, просто йшов уже ниякій, ниякій ішов.

Респ. 1: Цілі суткі висидіть на холоді, тоді ж холод був 30 березня.

Респ. 2: Я кажу: «Я тебе уб'ю, я тебе вб'ю», а він отак на мене дивиться, каже: «Боже, Ліда, як ти змінилась», я кажу. А в нього голос пропав, я кажу: «А як ти змінився». Ніч, навіть доба не пройшла, нас поміняло людей усіх кардинально після отакого шоку, ну я думаю, як його вбило, думаю все, моє життя я... ну ми звикли вже ж сорок років уже ж слава Богу. Оце таке ми пережили, ось.. і потім вже як почалось стріляти. І кажуть ідуть кадировці, ідуть. Заводить машину, каже: «Дивись», а поворот ось так, а наша хата ось так, зовсім же поруч, каже: «Дивись, як нема, колона як пройшла», вискакує машиною і ми їдемо оце ж до цього мосту, що розбили ото за селом.

Респ. 1: Ото в нас був один зв'язок у нас сюди, на ліса.

Респ. 2: На ліса, а люди біжать, люди наші з села, хто куди хоче, хто машиною, хто трактором, хто пішки, хто з торбою, жуть...

Респ. 1: Да, да..

Це в той день, коли вони заходили?

Респ. 2: Як уже вони виходили, як виходили.

Респ. 1: І як заходили.

Респ. 2: А це вже як вони виходили, і вони оці наші вийшли, а потім стали колони підтягуваться, і вони стріляли ж, і в нас же вікна в людей попрострілювани, вони стріляли хто куди попало. І ми тікали потім ото в хутор Безбородьків, а потім поїхали на Ічню і ми там два дві в Ічні пересиділи. [А потім] приїхали додому, – собачка біжить стрічає, лиже, ми його цілуємо, наш собачка, а в дворі той собачка понатягував в пакети орковські всякі тії. Ну, я йому батон кинула як їхала, а шо ж того батона, два з половиною суткі, він понатягував пакети у сусідів видно ж ночували, позалишували. Яєць понаїдались із салом, а свої ції повикідали.

Респ. 1: Да, да, у мене теж у кухні були пайки їхні, дак такі галети, галети.

Респ. 2: Оце таке ми пережили. Дак це ж ми пережили, ну в окупації щитай місяць, але ж ми їх не бачили, ну один раз вони заблудилися, куди вони їхали ми не знаємо, вони повз хату ввечері проїхали вісім разів. Це було на восьме березня, сніг ішов – і вони поблудили. Їм треба було на Вишнівку вискочить, а вони в нас село кругле, і вони оце по селу, а ми ж не.. Я кажу, ну зараз зайдуть, повна хата людей, ну мало лі, ну шо ми всі їх боялися.

Респ. 1: Боялися..

Респ. 2: Ну почнуть стрілять, почнуть вимагати ще шось. І оце тільки замовкне, – і знов їдутъ. Ми як миші отак попритихали.

Респ. 1: Село німе стало, ніхто нікуди не ходив, ни на вулицю, в мене ж центральна вулиця.

За місяць?

Респ. 1: Ага, за місяць.

Респ. 2: Ми не бачили один одного.

Респ. 1: Оце так, а тоді прямо ж оце доїзжаєм, ну оце з центру ми проїзжаєм, а тоді прямо ж на той, на Дорогінку на виїзд. Дак оце так вийду із-за хвирточкі.. Ну вони зайшли, у нас двадцять шостого [лютого] перші колони ішли, перша колона ішла двадцять шостого, це була субота.

Респ. 2: З церкви йшли, вже гуло.

Респ. 1: З церкви вже прийшли ми, вже з Вишнівки вже гула ота, такій страшний гул оціх танків іде, і вже гуде, гуде, а мені так оце колгосп, оце так я живу отак, а тоді в кінці города колгосп, ну колгосп розібрали, вже там нема, і туди просвет, шо тоді йде кладбіще, кладбищем з Вишнівки ішли. Вони формувались отамо десь іще в Сумській області, а тоді ішли на Крупичполе, на Івангород ішли, а тоді на Крупичполе, а тоді Крупичполе, Мартиновка,

Мартиновка туди ще, а тоді ішли оце Крупичноле, Вишнівка, Сваричівка маленьке село, Хрущівка це нашої сільської ради, і через Припутні, дак ішли ж попід тим, попід селом, а тоді в село в'їжджали там, де зупинка, і через село там уже ж трошки на окраїні вони виходили. І це колона йде, ну Саша щитав, а я не щитала, а в хату, у хату заховаюся і дивлюся, і дивлюся: їдуть оце БТри, танки, бензовози, о.. вранці це у вісім проходять, тоді наші, наші стріляють, починаюся, а там у нас отам перед селом у нас ліси, а тоді Дорогінка село, то на бік туди Андру.. на боці Андріївка, там кілометрів два чи три, [до] їх не зайшли вони, а йшли через Дорогінку і на Бакаївку, а наші починають оце з Томашовкі і з Безбородькового стрілять. І оце через село летять туди в ліс, вони окупувалися у лісі, там бліндажів наробили, вони думали шо постійно там будуть, а наші потом стріляють із всякого оружя, – летить, трусить..

Респ. 2: Я вас переб'ю, як один день вертольоти їх шість казали, ну ми бачили один.

Респ. 1: Ні не один, я зразу бачила три чи чотири, шо ти. Оце туди на ліс.

Респ. 2: Я винесла шось таке, дивлюся, – вертольот, – висить, ну прямо метрів за сто од мене, а Саши мого нема. Тут чую, трищать кущі, Саша летить, а він пошов там саме щитать колони, а цей вертольот, він так низько, шо він там робив, завіс над поштою, отут як раз у центрі щитай, отако він завіс, і потім повернувся і.. А він так каже, він же мене побачив, той вертольот, так він отакій забор, як він його перестрибнув, забор, з переляку. Вертольот цей завіс, а він був біля пошти, оце ж так тікав двором тим .. заросшим, а тоді через той, через забор.

Це ваш чоловік тікав?

Респ. 2: Це мій чоловік, да. Ну постійно його дома не було.

Ясно.

Респ. 1: і оце, оце вранці пройшла колона, десь у вісім, начало дев'ятого.. Вони ідуть попід селом, дорога ж там асфальт, тоді в село заїжджає асфальтом, і селом проїжджають уже трохи там на виїзд, і там у лісі ж вони і зупинялися, а може які й прямо туди йшли на Київ. Ну хто знає воно там їх, наші перестриляли через той, ми перетрусилися, о.. Їх вони тоді вдень тікають не вже тудою поза селом, а через село отак групами по три БТри, то танками, тоді бензовози, ну тоді вже. Ввечері вже отам сформувалися отам десь, знову іде колона ввечері, десь у чотири. І знову іде, гуде, знову наші луплять, всякими.. хата труситься, в мене коридор почав із того із кирпича, почав колоться і завалився сей год, оце зимою сніг упав, дак воно виперлося отаке.. Тоді їх перестриляли, ввечері їдуть, тікають вони селом, а тоді заблудяться, і з села не знають куди виїжджать і ганяють по селу, людей же лякають, та ти шо, люди трусяться, Боже мій.

Респ. 2: Ми б тоді може в Ічню ще б не тікали, коли, бо вже так були виморені.. Ну коли прийшла ось Тамара, і кричить же на все: «ой Боже, Миколу убили», це чоловіка в селі молодого, коли вони ці колони ішли, а він такий був сміливий, завжди кудись їде велосипедом, йому і не той казали не їдь.

Це Кубрак?

Респ. 1: Кубрак..

Респ. 2: Кубрак, йому казали, Коля, ну куди ти поїхав, а він же доїхав до дороги.

Респ. 1: Кажуть же хата горить ж у Наді, вони запалили.

Респ. 2: А, хата ж горіла, а той, він такий добрий, хотів усім допомогти.

Респ. 1: Да, то правда.

Респ. 2: Оце ж їхав же тушить той пожар, і в цей час вони ото повертали на повороті, і вони стрільнули – і йому в сонну артерію, моментальна в нього смерть була.

Респ. 2: І тоді ми уже поперелякувались, що вже ж убивають, стріляють, і ото ми у машину.. Можна було тоді вже тоді не тікати.

Респ. 1: Страшно, пере... Світла немає, засвічуєм свічку, о.. Вечерать же не вечераеш у половина четвертого, бо темніє у пол п'ятого, свічку. Вікна закриємо, такі куски великі все щоб воно ж не просвічувалося, і так місяць страшне, ну світла, ми вже без світла привикли, [без] холодильника, все посолили, все уже так було, о.. Але ж боялися й топить, бо думаєм бахне-трахне, о, ну, а тоді увечері, вони чи тікають вони що усе гуде, гуде, гуде. Я вишла один вечор: БТри розвертаються, от не найдуть дорогу на Вишнівку і цеє. А як заходили ж уже вони тридцятого, це як вони уже тікали ото з-під Києва, тоді заходили удень. Ревище таке страшне в селі було, ну сюди нам виїзду на Ніжин (у нас обично на Ніжин сюди дорога, і на Ічню повертати там, недоїзжать до Дорогінки був зв'язок) сюди нам ні, бо вони ж жили там під селом. То вони появлялись на окраїні села приходили, і воду у людей там брали і цеє, і стріляли часто, о.. У нас там було фермерське господарство, а на правий стороні, от як виїзжать то було обородовани там стояли машини і трактори, вони ж туди гатили, дак і погоріло. Ну трохи він забрав тракторів, должно шість чи сім, ще окупація, приїхали раненько, десь у сім уже бачу крузь мене їдуть, їдуть, о.. А машини ще там такі були грузові велики, самосвали, не наші, імпортні, заправка там була, солярка, так вони як гухнули туди, дак все горіло, склад там був нашого фермера. Да комунальника цей із зерном все горіло. Добре, що вітер ішов отуди на.. на.. отуди на Бурбулі, не на село, якби на село, так ми б подушилися.

Респ. 2: Хоронили оце ж ціх шо розстріляли, коли їхали на похорон, в цей день похрона, а ми з ними ще й так приятелювали, все таки людей треба ж. Таке бахкає, а чоловік каже: «підем на похорон», ну підем, – шо буде те й буде, зібрались і ідем, а воно ж бахкає, а воно ж бахкає, а ми дійшли сюди, їх уже везуть на конику, бо шо ж тоді не машини, на конику везуть, людей зовсім купка, батюшка спереду, ще каже: ставайте біля мене, допоможете мені. Ми оце ж їх ось у церкву, а воно ж ну так бахкало, так бахкало.

Респ. 1: Як наші стріляють отсюда з Томашовкі з хутора, даже були і коло мосту летіли, через хату літають снаряди, а ції нам їм у відповідь дають. Дак у відповідь на окраїні, там спалилося, і хати погоріли, і там порозбивали трохи на окраїні там села. Ну і в середині, оце ж у Валерії хату вони спалили. А це спеціально тут біля мене сусідка, трошки далі від мене, дак прийшли, в хаті облили усе чисто. Побачили у них камуфляжну одежу синову (а вони утікли до сусідив у погреб) облили і спалили. Кірпичний правда домік це колгоспний, так воно все вигоріло, – і стеля і усе, і усе шо було обставлене, все вигоріло. Ну люди живі осталися там.

Так це в останній день оце було?

Респ. 1: Да, в останній, тридцятого, тридцятого виходили. Ну, а тридцятого це вже воно оце кожний день їдуть, гудуть, машини їх постіляють, вранці йдуть колони із Вишнівки попід селом, і в село, і туди ж на Дорогінку на ліс. Тики поперестриляли їх отсюда наші, колона цяя вже шо осталося отако по троє, по четверо. Я в один день, у мене давленіє дак я.. все мені нудить усе, а оце тут у грудях так, от страху отак, отак трусилося місяць, а тоді вже тридцятого повтікали. Дак я думаю пойду в магазин, у нас тут єсть магазин, пойду куплю якогось лимонаду чи мінеральної води. Я перейшла дорогу, гляну ж – наче не їдуть, перейшла городами, прийшла сюди, а тут обстріл був великий, ракетами.. ракетний якийсь був залп, як почало гатити. Дак отуди, воно приміщення дитячого садка, так був там бомбоубежище, ми туди заховалися, нас чоловік сім собралосся. Ну, а Валя не прийшла, побоялася, ну я ж переседіла ж там, чоловік каже: «Не приде Валя, уже одинадцять», – додому. Я знову городами, і така вуличка так у нас, напроти мого двору, провулочок, і там три домікі були колгоспни оцеє люди живуть, і цей провулочок асфальтований. Я йду, чую гуде отсюдова із лісу ж еті, должно як обично тікають, думаю: та це воно далеко ще гуде, у голові гуде, отак вийшла, – далеко, бачу, іде БТР, зверху солдати, вони проїзжали так: два солдати, один пушку поставив на одну сторону дивиться, а другий на другу, вони теж боялись, шо тут люди, хоч і мирне населення, можуть партизанить чи пострілять. І ото з таким, но не стіляли тоді як ото ще їздили тікали, а то сидить один, я тиць, думаю ж це далеко, а воно ж БТР швидко іде, хоч

і на колесах, а воно бігом же йде, я тикі пере..до середини доїзжаю, вони пошти разом, ну не вбили, не вбили. Чи побачили стара вже жінка не били, може б мужчину дак і вбили, бо вони охотились за мужчинами, бо питали: «Де ж ваші мужчини?», ага. Я тикі за хвиртку, а вони проїзжають, два тих БТР, два танки і бензовоз. Я сіла коло хвиртки й кажу: «Не смерть мені». Злякалася на віки-вічні. Кажу: «Більше не поїду, – і лимонаду не купила, і саму чуть не вбили».

Це страх такий пережили люди, це місяць, це .. нам не треба, в нас їсти запаси є, ми такі українці, що у нас, вони приїхали, сюди заходять і в погреба, у мене два погреби. Заходили, все пооткривате було, у кухні їли, ну в мене три було, того що я бачу: три ложки взяли із хати, три ціх, чашки взяли, там у летній кухні газ у мене, дак вони там пили, їли яйця, а наших боялися, у мене у коридорі були шо.. саме син зарівав поросся, о.. Дак тикі должно два дні чи три, дак сало, газу ж нема чи того холодильніка, світла немає, дак сало й м'ясо – не взяли, не торкнули, коло печі витягла я почеревини кусок у чугунчику, думаю щоб не пригоріло, – і те не взяли. Витягли сок томатний із погреба – не пили, не пили, а яйця, я думаю, в яйці ж вони нічого думають, чи боялися шо воно отравлене. А яйця корзинка тікі осталося, там десятків чотири було, і в другій десятків чотири чи п'ять, ту забрали із собою, а тут осталося должно яєць скільки, бо сковорода, дак олія стояла – не лили, якісь дурнувати були. А сковорода була в мене там стоїть спеціально жарить налисники, так вони ту скороду так обжарили, так обгоріла яйця ото. А свий пайок там оставляли, там і кофе було, і сахар там. Ну ото такий якийсь пайок і галети на тому, на томаті були, бо собакам Валя забрала.

Респ. 2: Вони були подивовані, скільки у нас, оце шо до мене приходив то по водичку, то це шо так зо мною: «Ой, у вас стільки всего, вот мы у соседки в подвале у нее стільки картофеля», а вона ще так і не дуже запаслива, вона сама живе, а я думаю якби ти до нас до таких зайшов.

Респ. 1: Да, так він же був, у мене в погребах було, а там по чотири тих, ряди усього закруток, дак оце ж сусідці Наді Корзинчиной каже: «Ви тут живете хорошо, но там богаче под Киевом живут». Ага, авжеж, а каже: «Ви тут харашо живьоте, у каждого, – каже, – куди не зайди у подвал, так наче в магазин заходиш, всього багато». Ну вони ж кацапи валякі, вони ж не держать усе.

Респ. 2: Ага, каже: «Вот мне ребята говорят», – а в сусідкі свині, одне чи двоє було, не знаю. «Так вот мне ребята говорят, пристрель, ми его зажарим». Я кажу: «Боже, та ну не робіть же, людинка сама живе, та вона так трудиться». «Да не», а вин народився в селі оцей шо, – «Так ты вот умеешь, так застрель, и мы нажарим». Я кажу: да не обіжайте людину, вона сама без чоловіка, йому так кажу, бачу він такий. – «Да нет, я сказал не надо».

Респ. 1: Ну так же у мене по сусідству ото у Валі жили, дак каже індика хто зна де вони діли, а ще далі у полі у Баніного дак індоуткі, вони ж їх по..по.. постріляли, должно троє чи четверо, но його не обделать, його ж треба попарить, бо індоутка дуже важко скубеться. Дак по цеє, так і покидали, і не їли, ну, а брали там у нього гардероб витягли всю оцей перев'язочний матеріал, різали, рвали із оціх простинь там вони, о. А ти бинти покідани, видно був між ними поранений, а ти бинти ж таке, лежали.

Респ. 2: Да, валялися, коли скільки серед дороги валялись кровяна тряпка. Собаки десь витягли.

Респ. 1: Да, да, да, ага. Ну не всі однакові були, у мене полізли на піч і спали на печі, бо одіяло із кроваті зняли. А піч була тепла, бо я витопила, а ввечері топлю грубку, дак я ж утєкла, бо гляну отако вийду, бачу, ближче танкі йдуть, ще вигляну, пошла яйця пособирала, ще виглянула і знову ближче. Вже бачу у сусідив через дві хати вже їдуть, забор залізний, по забору танк заїхав туди, дак я вскочила в хату, да забрала свої ліки і документи і через город побігла до сина. Ну кожному оце по центральним вулицям і отут у центрі, і отуди трохи проїхали, на окраїну вони не дуже.

Респ. 2: Одна батьківська хата, дак проїхали два танки в дворі, ніхто не живе, батьки померли, але ж там і сад, доглядаємо там. Вони заїхали, звалили стовп залізний, проїхали по колодязю, прямо колодязь той завалили й колодязь, по цьому, по воротях проїхали от, і таке у хаті понароблювали, хто зна скільки [у хаті] там тих людей було.

Респ. 1: Ну у мене не наробили таке.

Респ. 2: Ну вони спішили, так уже спішили, вони вранці тікали, збиралися, що там стільки всього, чи воно в їх нєну[жне], ну всякі сумкі, якесь таке збирали..

Респ. 1: Ну, в їх на танках ти бачила, награбованого було.

Респ. 2: А у Маши бронетраспортер стояв повністю вин таким добром загрузений, вони стягували пивночі туди, його укривали.

Респ. 1: Шифер розібрали, укривали, даже із дивана плєд зелений, дак укрили, але не роздягалися, так у бурках і спали на печі, бо грязь була.

Респ. 2: Да каже цьому шо в них ночувала, вже ж чоловіку каже: «Тебе ничего не надо? У нас столько всего там добра на том», [а той] каже: «Не нада, у нас все є». А шось іще чи ще чи пидвипили, [то] каже «у нас столько всего на том». У Мані в дворі вони його цілу нич стерегли.

Респ. 1: Ну і в мене казали оце Корзинчини, вони ж не втекли, бо корова телілася, дак вони не втекли. А два, дак один молоденький був, Нікіта: «Тєтя Люба, ми вам помощь окажем, давайте». Вона каже: та не нада, не нада я й сама, а

другий [з них] п'яниця був, сидів, їв, пив, напився і у танк його тіг той Нікіта. А каже: «Хотите, ми корову вам привезем», а вона каже: «Да у мене своя є корова». Всякі меж ними були люди, які ото витягували, грабували все. Но у мене не цеє, пооткривані ції були, мобілку я забулася, дак забрали мобілку, і бензопилу у кухні була, дак забрали, віно попили. А горілка [стишує голос] у мене була під кроваттю, дак і не забрали, должно не пили, должно не пили горілку, бо там де віно було, дак вони три бутілкі випили, а то із вишень була наливка, то половину випили, ну половину[, що] так осталася, я вилила вон. А ось у Олі там все перерили, перетрощили, перенівечили, і ще перед цім хата у Баранів були, отам вони просто приїзжають сюди, син приїжджає; як дача в їх хата ця, батьки померли, – дак тут і вікно вибили, і двері висадили, у хаті почали топить, бо воно ж ніхто не живе, дак у мене ще тепло було лежать на печі.

Респ. 2: Чеченці, на одному краю села жили чеченці, оце які хату спалили, так шо вони правда Н. О.⁵ каже, вони різні люди, різні, всі вони нам страшні.

Респ. 1: Та всіх ми боялися, трусилися, переживали.

Респ. 2: Поведінка відрізнялася. Ну шо я скажу, як оцей як вин, я йому все розказала, я не боялась.

Респ. 1: А я їх боялась будь-кого дуже.

Респ. 2: «Зачем мне такая родина», мене оце таке, «Зачем она меня отравила, за што, вот у меня друзей уже сколько погибло, вот ми возвращаемся, я уже скольких не вижу, тех што со мной». Він контракт підписав, «дак я вот матери звоню». Він каже не «маме», а «матери» звоню: «Вот приедем у Брянск, и я.. дальше нас будут направлять на Донбас, нам сказали, – так я лучше отсижу в тюрьме, я туда уже не поеду». Це мені так вин каже, воно мені зовсім не треба, ну йому хотілось виговориться.

Респ. 1: Я їхала вже назад, дак уже це тридцять першого вони вийшли, першого ми побоялися із хутора їхать, ми тим, конем син.

А ви уже на хуторі були?

Респ.1: А ми на хуторі були, зразу суткі були жили в хаті. А там ни їсти ми не взяли, ми ж так тікали, боялись, онук із Кієва позвонив, каже: «Чого ви сидите, мені вже позвонили із села, шо ходять розстрілюють людей, а ви чого сидите?» Вони туди на окраїні живуть, це я в центрі, а вони ще: тікайте. Дак ми вже ж люди які, а це з.. дочка отам далі живе на окраїні на другій стороні, дак ми, каже, в половина третього вже тікали. Люди і боси були, оце син у мене, зять, дак скінув штани, – тридцятого березня ще крига була, пообрізували. По Удаю тікали навпростець як попало.

---

⁵ Персональні дані респондента змінено з міркувань безпеки

Респ. 2: І ніч сиділи, є чоловіки, боялись, в основному чоловіки, дак сиділи у воді в Удаї цілу ніч.

Респ. 1: Ужас один, а тоді вже ж ці, хто люди осталися, то перезвонили шо вийшли вони. Дак ми ще суткі, ну суткі не води не було, у хату нежилу увийшли, так ни води, колодець то є, але ж нема ни відра нічого, ни води ни їсти, а тоді вже переїхали в хутор, уже онук звонить з Києва: їдьте в хутір, там товариш його жде вас, і нагодує вас, і поселить, і все, ми тоді туди поїхали там. Ну, оце сім'я така положительна сім'я, вона медик, він на медичній робив машині. Вони заїхали до нас, бо це тут я жила з невісткою, невістка ось зараз у медпункті робить, і вони заїхали, кажуть: завтра ми поїдемо. Ага, а я кажу: «Ні, не поїдем ще завтра, хай же ж там шось успокоїться, хто зна може ще вони ще й там ідуть», а тоді вже: а ми поїдем, – поїхали вечором і на міну напоролися.

Да ви шо.

Респ. 1: Да, сім'я дочка двадцять шість років, хлопчик, у сьомий клас ходив їхній Саша, і вони – і жінка, і чоловік. Вони спереду сиділи, їх взорвала міна, перед мостом там же у лісі зорвалися вони, їх рознесло, а дітей викинуло [бо] іззаду сиділи, так і щелепу розбив, тут голову, але оперативно все було зроблено, ага, вони бігом їх одвезли в Ічню, вони позвонили. А хлопчику нічого, і в Києві, і операцію поробили, все. Ну зараз живуть вони тут у селі, бо хлопець нікуди не хоче, вийти нікуди не хоче, я не знаю, їм дали вже може групу, а батьки: така сім'я, не п'юща, не куряща, такі, і той Володя на скорій, оце на швидкій допомозі, така машинка гарненька, тоді давала «Батьківщина», Юля, Юля давала ото ції. І так у нас осталася, нам так гарно було при медпункту це, а машина, треба людей – назбирала Света чотири чоловікі, одвезли, не осталось нічого, рознесло.

Респ. 2: На своєму місці був. І оце ж коли Проданів розстріляли у вербичках там, –приїхав мій чоловік, з'їздив до одного, коні хотів, думав, що кіньми, що жінка все таки. Вобщем, ніхто, всі боялися.

Респ. 1: Ніхто не хотів.

Респ. 2: Він каже, я поїхав до Володі до цього ж водія, і вона медсестра Таня. Так і так, вони всі каже повиходили, Таня каже: «треба так треба». Не побоялись небезпеки, він каже і дочка вийшла, оце ж Аня, каже: «це ж треба швидкою допомогою». Він каже мене так тоді вразило їхня оце..

Респ. 1: Доброзичливість.

Респ. 2: ..ну шо, могли відказаться. Бо колони йшли, і не знаєш звідки і коли будуть іти.

Респ. 1: А перший день як двадцять шостого вони зайшли, у мене, невістка моя оце о, у медпункті вона зараз робить Света, так цеє, батько у Вишнівці живе

сам, старий уже восім[де]сять два роки, так вони їдуть провідувать, їхній син, мій онук, з Ніжина приїжджає, і вони в трьох поїхали, онук, це Света.

Це перший день?

Респ. 1: Перший день [лютого], це була субота, поїхали діда провідать. А назад їдуть, доїжджають, а наших хлопців взяли там між Припутнями і Вишнівкою той, у верби.

Респ. 2: Тероборону.

Респ. 1: Вони стояли, щоб зупинить їх трохи, щоб ну..

А, дерева покидали?

Респ. 1: Да, покидали, і цей же онук їде, а дерева покидані, на поле їхать, а там воно уже удень [почало] розтавять, машина низенька, не йде, назад щоб вернуться, – тикі вернулися, а тут перша оця колона. Ми, каже так.. невістка як розорилася, так злякалася, труситься та Ярина, вони самі це ж розказує невістка, приїхали у чотири [години дня], розказує: «Так злякалися ми, їх шість автоматників обступили, машину там риються, шукають щось, Сашка облапали все», здоровий такий хлопець робить там.. на пожарній, так перелякалися. Ну нічого, не убили.

Так це в селі їх отак перестріли, да?

Респ. 1: Да, це під селом, перша оця колона.

Респ. 2: Перший день вони ішли не агресивні.

Респ. 1: А тоді ж як ото їм дали вже ж прикурить, і вони верталися, ото повбивали цю сім'ю розбили, вони їхали на похорон батька у Вишнівку. Останні – ці проїхали, а останній із БТР ідіот якійсь був, поубивав їх. Така сім'я гарна була, вона медик, він був шофером, гарна сім'я була, троє дітей, уже робили і вчилися, гарні були, так жаль людей, хто знає й як. Да будь-кого жаль, хай яке воно не є, ну а жаль. Ми каже, вернулись знов до діда, попод колоною проїхали, колона ця розібрала ж оці завали – і поїхали, а вони вечором уже приїхали додому. Дак приїхали, розказують, то та Ярина так тиждень трусило її, перелякалася. [...]

Респ. 2: Так що як порівнять, які безчинства отам у деяких селах, то у нас такого не було.

Респ. 1: Да, да, да, хоч пострадали люди, згоріли, ото є.. як дві хати, три щитай згоріло, там ще сарай згорів.

Респ. 2: Ну не було такого щоб приходили, я думала, вони ж мене уб'ють, у тому як найдуть, но такого не було.

А ви кажете питали, де мужчини ваші. Це у вас питали?

Респ. 1: Ну ні, я втекла, я не бачила їх, я втекла, а в людей питали ж: а де чоловіки? Бачать же, вісить курточка, ну особливо придиралися, оце жінці спалили хату, отам оцей син носив комунфляж, то що воно дешевше купить його, і на роботі воно кріпке.

Респ. 2: У кожній хаті є така форма.

Респ. 1: Та є в кожного, оце у мене і в сина таке саме було, того що ж воно як і зручно його поратся, да, да, кріпке воно, а це вже на вихідний дак одівають уже якесь краще однотонне, а то ж таке є або хтось дав ще, хто носить, оце таке ну отож, де ваші чоловіки, а чоловіки у нас тікали.

[...]

Респ. 1: Приїхали і я йду оце додому через городи і думаю, ну приду, а хата, ну двері, вікна – все оце, бо так же покинула, я тикі ключик накинула. І курі, і утята, порося правда вибило, не двері, а цеє, стіну, ну люди загнали, побачили вже як вийшли вони, загнали в хлів. Думаю, да оце воно не нужне було, сам тикі себе зберігав, а те все забулося, що воно там пропадечи не пропаде, чотири дні не було, а думаю хата: зайти, холодно, а ще й вікна повибиваті будуть або розвалене де що буде, там же сусіди нам позвонили, що заїжджали в двір до вас і це, ага.. Заходжу, тіло труситься і зразу по вікнах. Вікна ні, а тикі в летній кухні, в кухні там, ага... Порося в другому загнали, курі ходять, і нічого не здохло, ни кури, ни уткі, ни кролі, нічого не подохло. Я виходжу на вулицю уже знаєте як.. як на душі ото так трусило, трусило, а то вже не боїшся нікого нічого, на вулицю вийшла, а вже наші люди їдуть із Ічні машиною, махають, я стою й плачу, рада, що вони вертаються, *[втирає сльози]* одне одному раді.

Респ. 2: Да, всі обнімаємось, з ким і не приятелювали, така радість була.

Респ. 1: Із сусідкою не мирили. То за те, то за те, все була вона спориться, ну а я думаю, ну я розумніша, дарма, краще розвернись та пойти. І та сусідка приїхала, ми помирилися, в хату один до одного ходимо, ради, що прийшли. А те, що забори поваляли вони, що вони наробили нам всякої гідоти, ми його все возстановимо. І так із Америки приїзжав колись кореспондент, ну через місяць чи через два, і перекладач був, по англійські перекладає, все, я кажу: ми такій народ українці, ви бачите, у нас оце хати в нас не такі двоповерхові такі цей, нам хороші і ці хати; но коло кожної хати в нас города по сорок, по піїсят, я стара людина, кажу мені семдесят уже три роки, а я його пахаю, а я його пахаю всей, і в нас таке все. Так ми такі, кажу, роботящі, що в нас і в погребі, і в хаті запасу на два роки, а слава Богу оце староста наш, він нам возив хліб, півхлібинки. Я зразу почала пекти, а тоді возять у мене хватить уже, тоді вже хіба їсти хочеться, тоді ніколи. Так, силою себе заставляєш, бо вже дванадцять, а ти ще не їв. Так привикла: оце час, а я ще не снідала. Так оце так, раді були, дак я йому кажу: «Ми

така нація, що ми тих кацапів переплюнемо, вони п'ють, гуляють», і то показують «Вечний зов» було, село, так хата і сарай, і города немає, а ми кажу, я стара людина, я держу поросятко, я держу утят, кролів, курей, і город обпахую, того що як без роботи? Я напахала, дак є в мене шо їсти, хай хоч прийде не тільки той руський кацап, а і німець, а у нас всього хватає, ми своїм обийдемося.

Респ. 2: Приїхали ж повернулись додому, вже так темніло, і в хаті ж прохолодно, бо це ж було чи перше квітня чи друге квітня, на улиці було холодно, а в хаті ж не топлено, в хаті холодно. Оцей запах.. орковській, я зашла, – вони ж по всіх хатах, по всіх шафах, вони ж усе доставали, откривали все. Світла не було ще, коли ми повернулись, ми перше шо зробили, пооткривали всі двері і вікна, щоб провітрить. Я взяла, намочила віник, світла не було, і по темному, бо вони в оцих же берцях ходили, воно все розтавало і глина, і кругом оці плями ото грязі. Я не могла зайти, я кажу: я не зайду і в хату, я не можу лягти, я все замела по темному, навпомацкі, аби тільки в душі посвітліло.

Респ. 1: Ну я в день, у половина третього була.

Респ. 2: А ми по темному.

Респ. 1: Так топила, постіль пере[мінила], все познімала.

Респ. 2: Я уявляю, якщо вони ночували в хаті в тий, на постелі, на кроваті, я не знаю, чи його виперла б, попалила чи все. Це мені так бридко було, так мені гидко, воняло ними, воняло я не знаю скільки, це капець один.

Респ. 1: Ну о.. важке пережили, но нам, дивлячись по телевізору, в порівняні, що взагалі розстріляли все село, люди без житла, приходить, ага... Та ви шо, там ще страшніше, нам страшно було місяць, ну трошки більше.., а тут було до двадцять восьмого, три дні, двадцять шостого вони зайшли і вийшли вони тридцять першого, ну ми першого побоялись, а другого прийшли квітня. Ну все це нажитне правда, ми забори позатулювали де вони.

Респ. 2: Ворота зробили, і хоть і хата нежила, ворота постав, а ото жалько людей, двоє похоронених біля церкви. Це тоді коли ми, я розкажую як ішли під обстрілами, батюшка каже, на кладбище ми їх не понесем, я не можу підставлять людей, тут хорониш двох, а .. бо вони ідуть неадекватні.

Респ. 1: Не можна ж було, бо вони отам у саду й кладбище просліджували, Олександр Михайлович, оцей же, шо у нас по паях, ну як, керуючий. Дак він туда пішов, а там техніка стояла, те що паї обробляють, дак він пошов, а там два стоїть руських, вони у засідці сиділи, снайпери. І він каже: сюди більше не ходіть, бо вже дали попередження і він більше не ходив.

Респ. 2: Діти вирішили переносить на кладовище, а ці так і лежать. Жалько людей, молоді сім'ї, а діти які. А це все наживне, каже Надія Олексіївна, і забор, і

ворота. Але отут, я переживала не за себе, коли ми вже дітей порозвозили, внуків, я була набагато спокійнішою. Я переживала за хлопців: зять молодий, син молодий, внук вісімнадцять років у Богуна в училищі, ще й корочку найшли вони. Ну, не допитувались ни за що.

Респ. 1: Главно, главно те, що ото ж там же ми вже бачимо по Херсону оце, Запоріжжю все, як цеє, мужчин забирають молодих, забирають, так би і в нас розстрілювали без ниякіх, ну поховались трохі, хто як.

Ну ясно.

Респ. 1: А проте, ще вони не були агресивні, їм дали цей наказ, щоб вони покинули, дак вони їхали, а от кадиrowці оти їхали через село і стріляли куди попало, бо це ж і в сусідкі двоє вікон прострелених, і навпроти у мене сусіди у Галі цеє прострелене, ну те, що що вони вже ж заїжджали у кожен двір танком, і на танках ото ж були мішки награбованого, так вони ховали його, у мене шифер порозкідали, тоді цеє, ото укривали, ховались, думали, що будуть їх бомбить, так мішки їхні попадають.

Респ. 2: Ну вони і попереджували, цей що проводив мене оце ж до сусідив, у балаклаві, цей уже по другому говорив мені. Недовго ж пройти від хати до хати, він: «Вот мы из села соседнего выходили, так за нами люди плакали там», це він каже мені, каже: «говорят, вы наши освободители». А я вже думаю, як мені вже удержаться, нічого не.. «Вот нас так ждали, асвабадители називали».. бреше ж, думаю, хто тебе так називав?

Респ. 1: Ну місяць ми, ну трошки там десь декілька днів, жили у стресі у страшному, ну шо світла не було.

Респ. 2: День і ніч вертольоти й літакі, не дивлячись уже про ці танкі та БТри..

Респ. 1: Стріляло оце так: наче після ночі, отак після дванадцяти тикі засну, а тут уже в чотири як гарахне да гарахне.

Респ. 2: Ви одна, а в нас усі біжать, і діти всі біжать: «Мам, пап», а папа набігається наш за день, надіжуриться, йому вже бачу, все [одно], він каже: «Лягайте спать».

Респ. 1: Да, оце в нас страх цей був у всіх, ніхто нікуди не ходив ни до кого, а так, ну до мене дочка із одного краю села городами, городами, всякими путями пробижить, побачить чи мати тут жива ще, спасибі їй. І невістка кожний день, а вона медик, то велосипедом їздила, ну а як? Комусь треба таблеткі, комусь треба укол дать, комусь пагано от давлення.

[...]

Проект «Сільські громади Чернігівщини в умовах війни та окупації. Досвід виживання і боротьби» започатковано у грудні 2022 року. Співорганізатори – Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя та "Історико-краєзнавче товариство "ІЧНЯНЩИНА". Метою проекту є збір усних свідчень жителів сіл Ічнянської територіальної громади Чернігівської області, які пережили досвід окупації російськими військами у лютому-березні 2022 року.

Матеріали проекту підготовлені за сприяння Інституту гуманітарних наук (IWM) в рамках програми «Documenting Ukraine».